

Yayın Geliş Tarihi: 28.04.2020
Yayına Kabul Tarihi: 12.05.2020
Online Yayın Tarihi: 05.06.2020
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.728598

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 22, Sayı: 2, Yıl: 2020, Sayfa: 763-774
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

DÜYUN-U UMUMİYE GENEL SEKRETERİ VİTAL CUINET'İN 1891'DE MALATYA SANCAĞI ÜZERİNE TESPİTLERİ

Türkmen TÖRELI*

Öz

Düyun-u Umumiye Genel Sekreteri olarak 1880-1892 yılları arasında görev yapan Vital C. Cuinet, kendisine verilen görev gereğince, Osmanlı Devletini en ücra köşelerine kadar gezmiştir. Görevi gereğince bu gezilerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun mali, idari, ekonomik, coğrafi ve demografik durumunu inceleyerek, Osmanlı hükümetine verilecek olan borçların geri ödenip ödenemeyeceği sorusuna cevap aramıştır. Cuinet, resmi görevi sona ermesinden sonra, Fransa'ya dönmüş ve bu gezilerinde yaptığı gözlemleri, edindiği bilgileri bir kitap halinde, Asya Türkiye'si adıyla yayımlamıştır. Vital Cuinet, görevi gereği, o dönemde Mamûretü'l-Aziz Vilayetinin bir sancağı olan Malatya Sancağı'nı da ziyaret etmiştir. Bu çalışmada Malatya Sancağı'na ilişkin gözlem ve veriler değerlendirilerek, 1891 yılında Malatya'nın durumu hakkında tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vital Cuinet, Malatya Sancağı, Ermeniler, Doğu Anadolu.

THE GENERAL SECRETARY OF THE OTTOMAN PUBLIC DEBT ADMINISTRATION VITAL CUINET'S OBSERVATIONS ABOUT MALATYA SANJAK IN 1891

Abstract

*Vital C. Cuinet, who served as the General Secretary of the Ottoman Public Debt Administration (Düyun-i Umumiye) from 1880 to 1892, traveled to the farthest corners of the Ottoman State following the task given to him. Following his duties, he examined the financial, administrative, economic, geographical, and demographic status of the Ottoman Empire and sought an answer to the question of whether the debts to be given to the Ottoman government could be repaid. Cuinet returned to France after his official term and published his observations on his trips as a book, as *La Turquie d'Asie*. As part of his job, Vital Cuinet also visited the Malatya Sanjak, which was a sanjak of Mamûretu'l-Aziz Province then. In this study, observations and data on the Malatya Sanjak will be evaluated, and determinations will be made about the situation of Malatya in 1891.*

Keywords: Vital Cuinet, Malatya Sanjak, Armenians, East Anatolia.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Törelı, T. (2020). Düyun-u Umumiye Genel Sekreteri Vital Cuinet'in 1891'de Malatya Sancağı üzerine tespitleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 763-774.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0002-7486-523X, turkmen.toreli@deu.edu.tr

GİRİŞ

XIX. yüzyılda birçok Batılı seyyah çeşitli amaçlarla Anadolu'da seyahat ederek gözlemlerini daha sonraları kitaplaştırmıştır. Bu seyahatnameler tarihçiler için önemli birer kaynak eser oldukları gibi dönemin Anadolu'sunu çeşitli yönleriyle tanımak isteyenler için de değerli bilgi hazineleridir. Ancak bu kaynaklarda verilen bilgileri çok dikkatli olarak kullanmak gerekmektedir. Zira seyyahlar gözlem yaparlarken, sadece kendi kişisel tespitlerini değil aynı zamanda mensubu buldukları ülke veya etnik-dini grupların bakış açılarını eserlerine yansıtılmışlardır. Vital C. Cuinet, Düyun-ı Umumiye'nin (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye Varidat-ı Muhasasa İdaresi) genel sekreteri sıfatıyla, Osmanlı hükümetinin de izin ve onayıyla Anadolu'yu gezmiştir. Bununla birlikte bu durum onun bütün tespitlerinin tam olarak güvenilir olduğunu göstermemektedir. Osmanlı kaynaklarına dayanarak verdiği istatistiki veriler, subjektiflik içermemektedir. Bununla birlikte nüfus ile ilgili vermiş olduğu bilgilerde bu durum söz konusu değildir.

CASİMİR CUINET'İN 1891'DE MALATYA SANCAĞI ÜZERİNE TESPİTLERİ

Tarihi itibarıyla birçok medeniyete beşiklik yapmış olan Malatya, XI. yüzyıldan itibaren Türklerin egemenliğine girmiş, Danişmendliler ve Selçuklular zamanında bir Türk şehri olarak oldukça gelişmiştir (Kesik, 2017; Gögebakan, 2003). Malatya ve yöresini kesin olarak Türk hâkimiyetine alanlar Danişmendliler olmuştur. İlk defa Osmanlılar Yıldırım Bayezid döneminde Malatya'da egemenlik kurmuşlardır. Osmanlı hâkimiyetinin kalıcı olarak şehir üzerinde tesis edilmesi ise Yavuz Sultan Selim'in Memlûklere ve Şah İsmail'e üstünlük sağlamasıyla 1516 yılında gerçekleşmiştir (Akçadağ, 2016, s. 196). Osmanlı hâkimiyetinde yüzyıllarca fazla bir ekonomik ve idari gelişmenin kaydedilmediği Malatya, ekonomik bakımdan kendi kendine yeten sıradan bir şehir konumunda kalmıştır. XIX. yüzyılda Malatya'nın tarihinde önemli bir değişim meydana geldi. Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa kumandasında büyük bir orduyu Anadolu'ya gönderdi. Bu ordu genel karargâhını önce Mezraa'da (Elazığ) kurmuş ve sonra 1838'de karargâh Malatya'ya nakledilmiştir. O sırada Aspuzu'da yazlık evlerinde oturan Malatyalılar, İbrahim Paşa ordusunun şehirden ayrılmasından sonra, geri döndüklerinde kentte büyük bir tahribat olduğunu gördüler ve şehre dönmeyerek Aspuzu'da kalmaya devam ettiler. Böylece burası Yeni Malatya olarak anılmaya ve günümüz kentini oluşturmaya başladı (Akçadağ, 2016, s. 201).

1871-1872 tarihli *Diyarbakir Salnâmesi*'ne göre şehir 44 mahalle ve 2967 hane, kaza ise 6130 haneden meydana geliyordu. 1883-1884 tarihli salnameye göre, Malatya kazasında 10.032 hane, 19.264'ü müslim, 3612'si gayrimüslim olmak üzere 22.876 miktarı nüfus bulunmaktadır¹... Yüzyılın sonunda ise 14'ü Aspuzu merkezinde olmak üzere, Çirmikti ve Eski Malatya'dakilerle birlikte 67 mahallesi, 5000'e yakın evi, 50 kadar cami ve mescidi, 6 medresesi, 10 kilisesi, 9 hanı, 5 hamamı, 45 değirmeni, 1 ortaokul, çok sayıda sıbyan mektebi inşası süren "Teze Camii" ile kısa sürede gelişmiş bir şehir haline almıştır. 1863-1865 arasında Akçadağ yakınında askeri kışla yapılmış ve Malatyalılar kışla inşası için 25.000 kuruşluk yardım yapmıştır. 1889 ve 1890'da binlerce dükkânın yanmasına sebep olan iki büyük yangın geçirilmiştir (Akçadağ, 2003, s. 463).

Bu yangın felaketlerinden sonra, şehir bir ölçüde toparlanmış ve 1890'da Malatya Sancağı'nı gezmiş olan Düyun-ı Umumiye Genel Sekreteri Vital Cuinet, şehri ve sancağı bu haliyle görmüştür. Bu çalışmada Vital Cuinet'in seyahatinden sonra Paris'te yayımladığı *La Turquie d'Asie* (Asya Türkiye'si) adlı eserinde Malatya Sancağına ilişkin gözlem ve verilerinin değerlendirilmesi yapılacaktır*.

Fransız coğrafyacı ve oryantalist Vital Casimir Cuinet 1833-1896 yılları arasında yaşamıştır. 19 Aralık 1833'te Fransa'da Loncuevilles'de doğan Vital Cuinet, aldığı iyi eğitimden sonra coğrafyacı, istatistikçi, demografi uzmanı ve oryantalist kimliğiyle tanındı. Yaşam öyküsünde bizi ilgilendiren en önemli yönü *Fransa'nın İstanbul Büyükelçisinin yanında sekreter olarak görev yapmıştır* (Oflaz & Mangaltepe, 2007, s. 339). Düyun-ı Umumiye İdaresinde de genel sekreterlik görevine getirilmiştir. 1880-1892 yılları arasında Anadolu'yu karış karış gezerek notlar almış ve ayrıca devletin resmi verilerinden de faydalanarak ünlü *La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure, Ernest Leroux Editeur*, isimli eserini kaleme almıştır.

Müellif eserini kaleme almadan önce kendisinden önce Anadolu'yu gezmiş seyyahların eserlerini incelemiştir. Bu seyyahların eserleri için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Benden önce bölgeyi ziyaret eden seyyahların büyük bir kısmının verdiği bilgiler turistik açıklamalarla sınırlandırılmış, gerçeklerden uzak, fantezi içeren, genellikle kendi kişisel duygularının ve hislerinin izlenimlerini taşıyan, kendilerine göre farklı açılardan değerlendirmelerde bulunanların verdikleri bilgilerle, doğruları karşılaştırmak oldukça güçtür." "Daha pozitif olan diğer kısmı, bu ülkeyi jeolojik bakış açısı ile de incelemişler ve Asya'nın bu parçasının

¹ H. 1266, 1272, 1279, 1289, 1294, 1295 Tarihli Devlet Salnâmelerinden nakleden G. Akçadağ, s. 201.

* Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie* eserinde Malatya Sancağı'na ilişkin bölümleri tercüme ederek, bu verilere ulaşmama yardımcı olan değerli meslektaşım Prof. Dr. Mustafa Daş'a teşekkürlerimi sunarım.

oluşumundaki maddelerin, malzemenin önemini, durumunu ve teferruatını dikkate alarak bunları çalışmalarının sebebi ve gayesi yapmışlardır.” (Cuinet, 1891: i-ii den aktaran Oflaz & Mangaltepe, 2007, s. 339).

Vital Cuinet böyle bir çalışmayı hazırlamaktaki gayesini ise kendi ifadesi ile şu şekilde açıklamaktadır: “Birden fazla ülkeden kıymetli bilgilerin yüksek derecede öneme haiz bu çalışmaları bize gösterdi bütün bu eserler hassas bir boşluk meydana getirdiler. Gerçekte, kendi kendimize, geçmiş yüzyıllar anısına, evrensel bilim adına yapılmış eserler arasında Küçük Asya'nın şimdiki durumu hakkında pratik ve net düşünmemizi sağlayacak eserlerin olmadığını söylüyoruz. Bu boşluğu doldurmanın yararlı olacağı kanaati bizde oluştu ve biz basit bir şekilde bu yerlerin hali hazırdaki durumunu, politikasını, yönetimini belirterek, idare şeklini ve bölgelerini Asya Türkiye'sinin Coğrafyası adlı eser aracılığı ile eksikliğin giderilebileceğini düşündük.” (Cuinet, 1891: iii den aktaran Oflaz & Mangaltepe, 2007, s. 339).

Her vilayet için ayrı ayrı olarak bir araya getirilen belgelerle ortaya konulan eser, XIX. yüzyıl sonu Osmanlı İmparatorluğu hakkında çok önemli ve değerli bilgiler vermektedir. Çalışmanın çok teferruatlı olarak yapılması esere ayrı bir değer kazandırmaktadır. Müellif bilgi ve belgelerini topladıktan sonra bunları değerlendirmiş ve karşılaştırarak kontrol etmiştir. Cuinet'in eseri 1891 yılında yedi cilt olarak basılmıştır. Birinci cilt; Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakır vilayetleri, ikinci cilt; Halep, Musul, Bağdat ve Basra, üçüncü cilt; Ege adaları ve Kıbrıs, dördüncü cilt; İstanbul ve İzmit, beşinci cilt; İzmir ve Biga, altıncı cilt; Ankara, Konya, Adana, Elazığ ve Sivas, yedinci cilt ise Bursa ve Kastamonu vilayetleri hakkında bilgiler vermektedir... bu eserde vilayetler ile ilgili bilgiler genel çerçevede şu şekildedir: idari bölümler, nüfus, ırka veya mezhebe göre ayrılmış, örf ve adetler, okullar, ticari veriler, ihracat, ithalat, denizcilik, madenler ve endüstriyel üretim, tarım, hayvancılık, yollar, ırmaklar, dağlar, ormanlar, tuz ocakları, hazine gelirleri ve vergiler. (Oflaz & Mangaltepe, 2007, s. 340).

Vital Cuinet, Malatya Sancağı'nın sınırlarını şöyle belirtmektedir: Malatya Sancağı, Mamûretü'l-Aziz Vilayetinin güneydoğusunda, kuzeyde Sancak merkezi Harput-Mezra, doğuda Diyarbekir Vilayeti, güneyinde Halep Vilayeti ve batısında Sivas Vilayeti ile çevrilidir. Sancağın toplam yüz ölçümünü 14. 600 km² olarak veren Cuinet, bu ölçünün o zamanlar ve halen de kullanılmakta olan dönüm cinsini de 15.933, 800 olarak vermektedir. Bu arazilerin ekilebilirlik ve kullanım durumlarıyla ilgili de bir istatistiksel veri sunmaktadır (Cuinet, 1891, s. 369).

Tablo 1: Malatya Sancağının arazi durumu için oluşturduğu tablo

Merkez Köyler	Dönüm
Ekilen Topraklar	8.383.122
Dağlıki ekilmeyen	6.024.678
Meralar	474.000
Ormanlar	1.032.000
Toplam	15.933.800

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 369.

Malatya Sancağının idari bölümlerini, Cuinet, 5 Kaza, 9 Nahiye ve 1.240 köy olarak tespit etmiştir.

Tablo 2: Malatya Sancağının idari bölümleri

KAZALAR	NAHIYELER	KÖYLER
Malatya	130
Béhesni (Besni)	Surghi. - Hudi	300
Husni-Mansour (Adıyaman)	Samsat	250
Kiahda (Kahta)	Mürdesi - Çiro - Gerger	360
Akçadağ	Hekimhan- Kurne - Kürecik	200
Toplam	Toplam	1.240

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 369.

Bu sancak bir mutasarrıf, beş kaymakam ve dokuz müdür tarafından yönetilmekte, onlara vilayet meclisi örneğinde oluşturulan idari meclisler yardımcı olmaktadır (Cuinet, 1891, s. 369-370).

Malatya Sancak nüfusunun toplamını 216.280 olarak kaydeden Vital Cuinet, bu nüfusun etnik ve dini dağılımı hakkında da bilgi vermektedir (Cuinet, 1891, s. 370).

Tablo 3: Malatya Sancak nüfusunun etnik ve dini dağılımı

Topluluklar	Erkek	Kadın	Mezheplere göre toplam
Müslümanlar	55.000	57.000	112.000
Kürtler	10.000	12.000	22.000
Kızılbaşlar	33.080	33.000	66.080
Gregoryen Ermeniler	7.080	8.000	15.080
Katolik Ermeniler	370	400	770
Protestan Ermeniler	150	200	350
Cinsiyete göre toplam	105.680	110.600	
Genel Toplam	Genel Toplam	Genel Toplam	216.280

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 370.

Cuinet Malatya ile ilgili vermiş olduğu diğer bilgilerde tarafsızlığını korumakla birlikte nüfus konusunda bu tarafsızlığını koruyamamıştır. Müslüman nüfusu kendi arasında bir tasnife tabi tutması bunun açık delilidir. Osmanlı Döneminde Müslüman nüfusun herhangi bir şekilde böyle bir tasnife tabii tutulduğunu gösteren bir kayıt bulunmamaktadır. Gayr-i Müslimler için bu tür tasnifler yapılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan son dönemine kadar Müslüman nüfusun herhangi bir şekilde tasnife tabi tutulduğunu gösteren bir

kayıt yoktur. Genel nüfus oranlarına bakıldığında Müslümanların herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan nüfusun % 90'ından fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Bu da Cuinet'in neden böyle bir ayrıma gittiğini göstermesi açısından önemlidir.

Malatya şehrinin toplam nüfusu herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan Müslümanlar 26.880 Gayr-i Müslimler 3120'dir. Bu da yine yaklaşık olarak şehir nüfusunun da % 90'ının Müslüman olduğunu göstermektedir.

Sancaktaki 30 eğitim-öğretim kurumunda, 1516'sı erkek ve 155'i kız olmak üzere 1665 öğrenci bulunduğunu ve farklı derecelerde 34 öğretmenin (32'i erkek ve 2'si kadın) ders verdiğini belirten Vital Cuinet, okullara ilişkin bilgileri ayrıntılı bir tabloyla sunmaktadır (Cuinet, 1891, s. 371).

Tablo 4: Malatya Sancağındaki okullara ilişkin veriler

Topluluklar	Okullar	Erkek Öğrenciler	Kız Öğrenciler	Erkek Öğretmenler	Kadın Öğretmen	Harcamalar
Müslüman Medreseleri	11	300		11		
Müslüman İlkokulları	6	430		7		210
Gregoryen Ermeni Protestan	7	600	100	10		200
Ermeni Katolik	1	20	5	1		30
Ermeni İlkokul						
Latin Misyonerler	2	100	30	2		20
	3	60	20	1	2	25
Toplam	30	1516	155	32	2	485

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 371.

Sancaktaki eğitim kurumlarını açıkladıktan sonra Cuinet, şehre ilişkin şu bilgileri vermektedir: Merkez kaza olan Malatya şehri mutasarrıfın resmi ikametgâhıdır. İdari daireler, sivil, dini ve askeri makamlar, mahkemeler burada bulunurlar. 1330 askerden oluşan bir zaptiye birliği (jandarma) güneyden Eğin'e 86 km, güney batıdan vilayet merkezi Harput-Mezra'ya 85 km mesafede konumlanmıştır. Malatya, ticaretin ana merkezleri olan Maraş'a, kuzeydoğu istikametinden 165 km, Halep'e aynı yönden 270 km uzaklıktadır (Cuinet, 1891, s. 371).

Malatya şehrinin nüfusu 30.000 olup, yaklaşık olarak aşağıdaki gibi dağılım göstermektedir:

Tablo 5: Malatya Şehrinin nüfus dağılımı

Topluluklar	Nüfus
Müslüman	16.000
Kürtler	4.400
Kızılbaşlar	6.480
Gregoryen Ermeniler	2.000
Katolik Ermeniler	
Protestan Ermeniler	770
	350
Toplam	30.000

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 372.

Bu genel toplama, eğitim-öğretimle ve dini propagandayla uğraşan çoğu Kapüsen tarikatından olan 10-15 kadar Latin misyonerlerle Amerikalı Protestan misyonerleri eklenebilir (Cuinet, 1891, s. 372).

Merkez kazaya doğrudan bağlı olan 130 kasaba ve köyü de hesaba kattığımızda Malatya şehrinin toplam nüfusu 44.906 olmaktadır (Cuinet, 1891, s. 372). Bu nüfus:

Tablo 6: Merkez kazaya doğrudan bağlı olan 130 kasaba ve köyü de hesaba kattığımızda Malatya şehrinin toplam nüfusu

Topluluklar	Okullar
Müslüman	22.400
Kürtler	4.400
Kızılbaşlar	13.216
Gregoryen Ermeniler	3.770
Katolik Ermeniler	
Protestan Ermeniler	770
	350
Toplam	44.906

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 372.

Şehir ve kazaya ilişkin demografik bilgileri tespit eden Cuinet, şehrin genel tarihi üzerine kısa bir açıklama yapmaktadır. Bu açıklamalar bilinenlerin tekrarıdır. Daha sonrasında bir coğrafyacı gözüyle Malatya'nın bitki örtüsü, coğrafi özellikleri üzerinde durmaktadır:

Malatya şehrinin etrafından tıpkı geniş bir orman gibi uzaklara yayılan muhteşem bahçeler iyi inşa edilmiş ve başarılı biçimde kullanılan kanallar vasıtasıyla bakımlı ve taze tutulmaktadır. Bu kanalların taşıdığı sular,

ovanın 100 metreden daha fazla yüksekliğindeki, şehre yaklaşık 5 kilometre uzaklıktaki vadiden doğan çok sayıda kaynaktan beslenmektedir. Bu sular birleşerek Sultan Suyu'nu oluşturur, bu güzel ırmak, Malatya'nın 4 km batısındaki Tohma Suyu'na karışır ve bu ırmak da 20 km kadar aktıktan sonra Fırat'la birleşir. Bu bölgenin çok iyi sulanan ve yetiştirilen meyvelikleri ve bağları ünlüdür. Bağları ve meyve ağaçlarıyla çok ünlü bir zamanların Ermenistan'ın illerinde üretilen meyveler arasında en güzelleri ve iyileri bu bölgededir. Özellikle kayısı, şeftali bu bölgede boldur. İriliği hiçbir yerde bilinmeyen üzümlerden nefis şaraplar elde edilir.

Eski Malatya şehrinin sakinleri bu bereketli ve serin gölgeliklerin içinden evlerini taşıdılar. Şehirde büyük bir meydana vali konağı yükselmektedir. Camilerin minareleri yeşilliklerin içinde yarı saklanmış olarak yükseliyorlar. Yeşilliklerin arasında göze hoş gelen kırsal bir dağınıklıkla beyaz evler ancak fark ediliyorlar. Mahalleler düzenli ve buralarda her mesleğin kendi mahalli var.

Eski yerleşim yeri Eski Malatya olarak adlandırılırken yenisi "Yeni Malatya" olarak adlandırılıyor. Burası yılın üççeyreğinde terk edilmiş gibi kalıyor ve insanlar ancak kışın yaklaşmasıyla birlikte yeni evlerine dönmeyi düşünüyorlar. Eski Malatya'da, geri kalan zamanlarda burada, ovada toprak alabilen yoksullara ait 300 kadar evde yaşayanlar var. Geri kalan evlerde yıkımın ve terk edilmişliğin izleri görülüyor (Cuinet, 1891, s. 374-375).

Vital Cuinet, merkez kaza Malatya'nın büyük köylerine ilişkin nüfus sayılarını vermekle yetinmiştir.

Tablo 7: Malatya merkez kaza köylerinin nüfus dağılımı

Merkez Köyler	Sakin Sayısı
Orduzu	700
Cermezli	2.100
Orgha	400
Hasan Badrig	700

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 375.

Bu köylerin halkını Müslümanlar, Kürtler ve Kızılbaşlar oluşturuyor. Onların arasında sayıca çok az, birkaç Gregoryen Ermeniler de vardır (Cuinet, 1891, s. 375).

Vital Cuinet, Malatya Sancağı'nın kazalarını tanıtmaktadır. İlk olarak, günümüzde Malatya il sınırları dışında olan Besni (Behesni) kazası üzerinde durur. Kazanın coğrafi konum ve sınırlarını tespit ettikten sonra, nüfusun rakamsal dağılımını şöyle vermektedir:

Tablo 8: Besni (Behesni) kazası nüfus dağılımı

Topluluklar	Okullar
Müslüman	23.600
Kürtler	5.500
Kızılbaşlar	13.191
Gregoryen Ermeniler	2.829
Toplam	45.120

Kaynak: Cuinet, 1891, s. 377.

Kaza merkezi üzerinde genel bilgiler verdikten sonra, kasaba olarak tanımladığı kaza merkezinin toplam nüfusunun, 800 Müslüman, 220 Kürt, 379 Kızılbaş ve 101 Ermeni olmak üzere toplam 1500 olduğunu belirtmektedir. Kaza halkının asi ruhlu olduğunu ve yörede eşkıyalık faaliyeti olduğunu da vurgulamaktadır. Yolların pek emin olmadığını da ifade eder. Yörede meyve ve bağcılığın önemli olduğu da Cuinet'in dikkatinden kaçmamıştır. Kazaya bağlı büyük köylerin isimlerini ve nüfuslarını *Pelveri 800, Pelveren 950, Erkenek 650, Tol 400 ve Elmalı 350* olarak kaydetmiştir (Cuinet, 1891, s. 377).

Günümüzün Adıyaman'ı, o dönemdeki adıyla Hisn-ı Mansur (Cuinet, Husn-i Mansour olarak veriyor) 1891'de Malatya Sancak'ına bağlı en büyük kaza idi. Cuinet, Hisn-ı Mansur kazasına bağlı 250 köy ve 1 nahiye olduğunu belirtmektedir. Kaza genelindeki toplam nüfusu 42.134 olarak veren Cuinet, bu nüfusun rakamsal dağılımını Müslümanlar 22.000, Kürtler 4.034, Kızılbaşlar 13.200 ve Gregoryen Ermeniler 2.900 olarak belirlemiştir. Kaza idari merkezinin ve Kaymakamlık konağının Körkün'de (Keurkun) olduğunu vurguladıktan sonra merkez nüfusunu 2000 olarak vermiştir. Bu nüfusun 1.030'unu Müslümanlar, 670'ini Kürtler, 280'i Kızılbaşlar ve 92'sini Ermeniler oluşturmaktadır. Mamuretü'l-Aziz Vilayeti ve Malatya Sancağı'nın en güney sınırını, bu kazanın tek nahiyesi olan Samsat oluşturmakta ve 800 kişilik bir nüfusa sahiptir. Kazanın büyük köyleri ve nüfusları Abdülharap 500, Ömer Köy (Karasu kıyısında) 450, Anavutköy 600, Kartal 300 olarak verilmiştir. Kazada tahıl üretimine dikkat çeken Cuinet, köylülerin çalışkan olduğunu ve tarlalarda sürekli meşgul olduklarını ve hatta arazide çocuklarını da çalıştırdıklarını vurgulamaktadır (Cuinet, 1891, s. 378-379).

Malatya Sancağı'nın 1891'deki bir diğer kazası da Kahta idi. Cuinet, Kahta'nın coğrafi konum ve sınırlarını açıkladıktan sonra kazaya bağlı üç nahiye ve 360 köy bulunduğunu belirtmektedir. Yine kazanın nüfusu üzerinde duran Cuinet, kaza genelinin nüfusunun 46.264 kişiden oluştuğunu ifade etmektedir. Cuinet'e göre bu nüfusu, 23.100 Müslüman, 5.000 Kürt, 14.374 Kızılbaş ve 3.790 Ermeni oluşturuyordu. Kaza merkezinde ise 700'ü Müslüman, 469'u Kürt, 102'si

Kızılbaş ve 29'u Gregoryen Ermeni olmak üzere 1300 kişi yaşıyordu. Kahta Kazası'nın, birer müdürün bulunduğu nahiyeleri; Merdesi-Mezra (nüfusu 400 kişi), Çiro-Demirli (nüfusu 350), Gerger (Gerghez) (nüfusu 600) idi. Taca veya Borsun Kale adıyla bilinen yerleşim yeri de büyük köy olarak ifade edilmiş ve 300 kişilik bir nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir. Kahta yöresinde büyük miktarlarda tahıl üretildiğini belirten V. Cuinet, kaza genelinde bağcılık ve meyveciliğin de önemli olduğunu belirtir. İnsanların yazın evlerinden ayrılarak çadırlarda yaşadığını ve halı ürettiklerini vurgulayan Cuinet, bu halıların Akçadağ'da dokunanlara göre daha kalın ve daha ucuz olduğunu da not etmektedir (Cuinet, 1891, s. 378-379).

Günümüzde de Malatya'nın bir ilçesi olan Akçadağ, 1891'de sancağın kazalarından biridir. V. Cuinet, Akçadağ'a bağlı üç nahiye ve 200 köy olduğunu yazmaktadır. Kaza genelinde toplam 37.856 nüfus yaşamaktaydı. Cuinet, bu nüfusun 20.900'ünü Müslümanlar, 3.066'sını Kürtler, 12.099'unu Kızılbaşlar ve 1.791'ini Gregoryen Ermenilerin oluşturduğunu bir tablo ile açıklıyor. Kaza merkezi olarak Arka adını veren Cuinet, bu yerleşimi küçük bir şehir diye tanımlıyor. Kaza merkezinde toplam nüfus 2.600 kişiydi. Bu toplamın 1.250'sini Müslümanlar, 603'ünü Kürtler, 637'sini Kızılbaşlar ve 110'unu da Gregoryen Ermeniler teşkil ediyorlardı. Akçadağ Kazasının nahiyeleri ve büyük köyleri nüfuslarıyla birlikte Cuinet'in eserinde şöyle sıralanmıştır: Kuruçay üzerindeki Hekimhan (800), Hasan Çelebi (600), Hasan Badrik (400) ve Çiftlik (500). Akçadağ'ın halı-kilim dokuma endüstrisine dikkat çeken Cuinet, yörede dokunan kilimlerin çok değerli olduğuna dikkat çekiyor. Halkın muşamba dediği ve çadır kurmakta kullanılan örtü dokumasına da ayrıca vurgu yapmaktadır. Şehirde Hristiyan zanaatkarların da mesleklerinden iyi kazanç sağladığını da belirtiyor (Cuinet, 1891, s. 381-383).

Vital Cuinet'in gezi ve gözlem amacı resmi olarak Osmanlı Anadolu'sunda ekonomik ve mali potansiyelin ne durumda olduğunu ortaya koymak, Düyun-ı Umumiye'nin vereceği borçların geri tahsil edilmesinde hangi kaynak ve vasıtaların olduğunun tespit edilmesiydi. Görüldüğü üzere Cuinet, resmi görevinin ötesinde, Malatya Sancağı'nı idari, askeri, coğrafi, demografik, eğitim-öğretim, geçim kaynakları, bitki örtüsü vb. her yönüyle incelemiştir. Vital Cuinet, özellikle nüfus yapısı üzerinde dikkatli bir şekilde durmuştur.

SONUÇ

Osmanlı hükümetinin verdiği resmi izinle Anadolu'da gezdiği için, yerel idari makamlar nezdinde istediği bilgi ve belgeye ulaşabilmiş ve bunları gözlemleriyle teyit etmiştir. Osmanlı resmi kayıtlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısında Malatya şehir merkezinde, 25 bin kadar Müslüman nüfusu yaşadığı anlaşılıyor. Vital Cuinet, 1891'de şehir nüfusunu gayri müslimlerle birlikte 30 bin olarak vererek, Osmanlı resmi kayıtlarını teyit etmektedir. 1895'te Malatya'da yaşanan Ermeni olayları (Yılmaz, 2007) dikkate alındığında, il merkezi ve sancaktaki Ermeni nüfusunun durumu önem kazanmaktadır. Ermeni kaynakları

kasıtlı olarak, her yörede olduğu gibi Malatya’da da Ermeni nüfusunu fazla gösterme gayreti içindedirler. Batılı seyyah ve resmi çevreler de Ermeni iddialarını destekler tavır almaktadır. 1887 tarihinde Malatya Ermeni Piskoposluğu’nun bağlı olduğu Kilikya Katagigosluğu’nun yayınında Sancağa bağlı Malatya ve Adıyaman Piskoposluklarının nüfusu 14 bin ve 6 bin, yani toplam 20 bin olarak verilmektedir (Yılmaz 2007, s. 58). Ermeni tarihçi Alboyadjian, sadece Malatya merkezde 1895 yılı olayları öncesinde 13.230 Ermeni bulunduğunu belirtmektedir (Alboyadjian, 1961, s. 911-912). Bu iddialara Batılı bir kaynak olarak Cuinet’in kayıtları tarafsız ve güvenilir bir şekilde yanıt vermektedir: Cuinet çok açık biçimde Malatya merkezde 2.000 Gregoryen, 770 Katolik ve 350 Protestan olmak üzere toplam 3.120 Ermeni yaşadığını yazmaktadır (Cuinet, 1891, s. 371-372). Cuinet’in gözlem ve tespitlerinde ideolojik ve siyasi etkilerden uzak durmaya çalıştığı görülmekle birlikte, özellikle nüfusa ilişkin yaklaşımında yine de oryantalist bir bakış açısı sergilediği görülmektedir. Nüfus ve halktan bahsetmesi gerektiğinde, “Müslüman Türk” adlandırmasından özenle kaçındığı görülmektedir. Bunun yerine, Müslümanlar, Kürtler ve Kızılbaşlar tabirlerini kullanarak, nüfus tasnifinde inanç ve etnisiteyi kasıtlı olarak karıştırmaktadır. Bununla birlikte Cuinet, yakınçağ Osmanlı tarihi ve yerel tarih çalışmaları için eşsiz bir kaynaktır. Türkiye’de tarihçiler arasında çok nadiren kullanılan bu kaynak iki çalışma Vital Cuinet, *İzmit Mutasarrıflığı*, çev. P. Koç, İstanbul 2012 ve Osman Köker, *Bir Zamanlar İzmir*, İstanbul 2009 dışında müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Bunun başlıca sebebi Cuinet’in taraflı olmasından kaynaklanmaktadır. Nüfus konusunda özellikle Müslüman nüfusu ayırma tabi tutarak verdiği rakamları nereden aldığı belli değildir. Esasında bu rakamları kendisine temin eden Anadolu’da bulunan misyonerlerdir. Osmanlı kayıtlarında böyle bir bilgi yoktur. Nüfus dışında vermiş olduğu bilgiler ise Salnamelerden aynen alınmıştır. Bu sebeplerden dolayı müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Bu şekilde tek başına bir çalışmada ele alınacak olursa o bölge ile ilgili bilgilerin çok iyi bir şekilde tahlil edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akçadağ, G. (2016). Malatya şehir adı ve şehrin tarihi süreçleri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, (9), 185-206.

Alboyadjian, A. (1961). *Badmoutiun Malatio Hayots (History of Armenians of Malatia)*. Beyrut: Sevan Press.

Cuinet, V. (1891). *La Turquie d’Asie*. Cilt: II. Paris: Les Editions Isis.

Cuinet, V. (2012). *İzmit Mutasarrıflığı*. (P. Koç, Çev.). İstanbul: Demkar Yayınevi.

Göğebakan, G. (2003). Malatya maddesi. *DĐA içinde* (Cilt: XXVII). İstanbul: TDV Yayınları.

Kesik, M. (2017). *Danışmendiler (1085-1178), Orta Anadolu'nun fatihleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Köker, O. (2009). *Bir zamanlar İzmir*. İstanbul: Bir Zamanlar Yayıncılık.

Oflaz, M. & Mangaltepe, İ. (2007). XIX. yüzyıl seyyahlarının eserlerinde Ermeniler ve Türk-Ermeni ilişkileri. M. Hülügü, Ş. Batmaz, S. Demirci, G. Alan (Ed.), Cilt. 4, *Hoşgörü toplumunda Ermeniler* içinde (331-352). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Yılmaz, H. (2007). *Malatya Sancağı ve çevresinde Ermeni olayları (1890-1895)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.